

УДК 94 (477.42) «18/19»

DOI: [https://doi.org/10.33782/eminak2020.2\(30\).405](https://doi.org/10.33782/eminak2020.2(30).405)

ДЕРЖАВНА СЛУЖБА У ВОЛИНСЬКІЙ ГУБЕРНІЇ У СПОГАДАХ ТА ОЦІНЦІ СУЧАСНИКІВ (кінець XVIII – перша половина XIX століття)

Оксана Маркевич

Житомирський державний університет імені Івана Франка

e-mail: oksanamarkevich@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0457-8697>

У статті проаналізовано мемуарну літературу (спогади, записки, мемуари), листи, які висвітлюють особливості державної служби у Волинській губернії, взаємодію влади з населенням, засоби приваблювання та стимулювання, дозвілля та культурні запити службовців. З'ясовано як впливала політична ситуація на виконання службових обов'язків. Визначено оцінку державної служби та характеристики начальників краю як самими чиновниками, так і особами не пов'язаними зі службою.

Ключові слова: державна служба, Волинська губернія, чиновники, шляхта, мемуарна література

Дослідження державно-правового та соціально-політичного інституту державної служби потребують залучення широкого кола джерел, у тому числі особового походження, адже аналіз поставленої проблеми не обмежується висвітленням повноважень і функцій службовців, а ставить глибші завдання ефективності, взаємодії з населенням. Ці питання особливо актуальні сьогодні. Листи, щоденники, спогади повніше розкривають перед дослідниками яскраву картину суспільного життя, оскільки повсякдення автора вплітається у канву політичних подій і доповнює останне судженнями та власною оцінкою. Водночас їх аналіз та інтерпретація через свою суб'єктивність вимагає прискіпливішої уваги.

Метою статті є аналіз мемуарної літератури (спогадів, записок, мемуарів), листів, які висвітлюють державну службу у Волинській губернії наприкінці XVIII – першій половині XIX ст. Як впливала політична ситуація на кадрову політику, повноваження та завдання чиновників, їх матеріальне забезпечення, взаємодія з місцевим населенням? Розглянути питання дозвілля та культурних запитів чиновників Волинської губернії, які, хоч і опосередковано, впливали на виконання посадових обов'язків.

Сучасне історичне дослідження неможливе без залучення джерел особового походження, які якісно доповнюють діловодну документацію та законодавство. Більшість сучасних авторів застерігають, що вони не повинні абсолютизуватися своїм значенням, а потребують зіставлення з офіційними документами, щоб об'єктивно оцінювати сутність і правову природу тогочасної управлінської системи.

Мемуарна література стала об'єктом окремих досліджень. Володимир Єршов дослідив мемуари польської шляхти Волині доби романтизму. Автор охарактеризував політичну ситуацію у Волинській губернії, яка впливала як на авторів мемуарів, так і на зміст їх праць. Коло проаналізованих питань обмежується діяльністю масонів, війною 1812 р., виступом декабристів і польськими повстаннями, діяльністю Товариства польського народу та Товариства з видання польських книг за зниженими

цінами¹. Єршов не зупиняється окремо на висвітленні шляхтою державної служби у Волинській губернії, але вказує, що частина опрацьованих ним мемуарів відображає дане питання. Зокрема, письменник і відомий суспільний діяч Ю. Крашевський надав нищівну характеристику місцевому чиновництву: критикував його самолюбство, лінощі, інертність, ратував за наближення прогресивних реформ². Є. Фелінська у «Мемуарах...» ділить посадовців на групи: обрані шляхтою зі свого середовища на виборах і коронні – призначенні верховною владою³. Перших описує як цілісну «родину», які жили спільним життям, аж «поки якісь чвари деяких з них не відштовхували...», натомість коронні⁴ становили окремий прошарок, які так і не змогли стати частиною волинської громади. Житомир постає як чиновницьке місто, яке не цікавило магнатів для постійного проживання. В. Єршов наголошує на унікальності мемуарів шляхтичів, кожен з яких може стати предметом окремого дослідження. З цим погоджуються інші дослідники.

Ігор Фицик проаналізував мемуари польської шляхти як джерела з історії Правобережжя, зокрема спогади волинян дослідженого нами періоду. Проблематика торкається переважно повстання 1768 р., міжконфесійних стосунків, Листопадового постання, стану освіти⁵.

Сучасна історіографія поповнюється дослідженнями, де в центрі уваги автор і його доробок. О. Бондарчук проаналізувала проблематику «Мемуарів мого життя» Т. Бобровського⁶. Детально зупинилася на питаннях звільнення селянства, Кримської війни та Січневого повстання. Решта проблем, як вважає автор, не набули у праці значного висвітлення.

Менше уваги приділено спогадам російських урядовців, які прибували у Волинську губернію завдяки стимулюванню верховної влади. Катерина Мельник проаналізувала образ Волині у «Записках» російського чиновника М.І. Мамаєва⁷. Авторці вдалося показати трансформацію поглядів урядовця про новоприєднаний край, зачарування його історією та місцевими традиціями. Державна служба аналізується побіжно, складається враження, що вона більше заважала безтурботному життю автора, хоча саме для цього М. Мамаєв покинув військову службу.

Відсутність комплексного висвітлення державної служби на Волині у спогадах і оцінці сучасників вплинуло на вибір даної проблеми. Для детального аналізу джерела поділимо на умовні групи: посадовців, безпосередньо пов'язаних з урядуванням на Волині, та праці осіб, які не носили мундир чиновника. Окремо проаналізуємо опубліковані листи.

Перші російські посадовці прибули у новоприєднані землі у 1793-1794 рр. Вони

¹ Єршов В. Польська література Волині доби романтизму: генеологія мемуаристичності. Житомир: Полісся, 2008. С. 14

² Ibid. С. 292.

³ Ibid. С. 483.

⁴ Переважно вихідці внутрішніх губерній імперії.

⁵ Фицик І. Мемуари польської шляхти як джерела з історії Правобережної України другої половини XVIII – першої половини XIX століття // Чорноморський літопис. 2014. Вип. 10. С. 142-149.

⁶ Бондарчук О. Трансформація ідеї гармонійного розвитку Правобережжя в «Мемуарах мого життя. Спогадах зрілого віку» Т. Бобровського // Science and Education a New Dimension. Philology. VII (56), 2019. С. 7-10. DOI: <https://doi.org/10.31174/SEND-Ph2019-190VII56-01>

⁷ Мельник К. Образ Волині першої половини XIX ст. у «Записках» М.І. Мамаєва // Науковий збірник «Велика Волинь». Праці Житомирського науково-краєзнавчого товариства дослідників Волині. 2013. Вип. 48. С. 221-226.

поступали у розпорядження генерал-губернатора для відкриття губернії, розбирання документації справ річпосполитського періоду. На вимогу М.М. Кречетнікова ще до відкриття губернії прибув на Волинь Пафнугій Сергійович Батурін (1740-1803)⁸. Йому довелося брати активну участь у розбудові адміністративного апарату. Він займав високі губернські посади: голови другої комісії, яка тимчасово забезпечувала фінансове управління, а після створення губернії – голови кримінальної палати суду.

У спогадах міститься цінна інформація про судові традиції Речі Посполитої. З самого початку автор із захопленням споглядав як оперативно йде вирішення справ, судовий процес не затягувався і не обтяжувався діловодною документацією, як це відбувалося у Російській імперії. Згодом П. Батурін змінив свою думку, оскільки така «спрощена процедура» породжувала зловживання, а найбільше – хабарництво. Автор спогадів негативно оцінює перші управлінські кроки генерал-губернатора Т.І. Тутолміна, який замість того аби якнайшвидше відкрити урядові установи («присутственные места») згідно «Установ для управління губерніями», наказав створити три спеціальні комісії у кожній з підпорядкованих йому губерній. П.С. Батурін був керівником другої комісії, яка займалася облаштуванням губернського та повітових казначейств, в яких зберігались казенні прибутки. З самого початку йшлося, що комісії існуватимуть недовго, як перехідні установи, до встановлення традиційної губернської моделі управління, однак термін їх діяльності виявився тривалішим. На думку автора записок, замість того, аби налагодити управління, це, навпаки, призвело до порушень, зловживань полкових офіцерів, що були призначені тимчасовими наглядачами⁹. П.С. Батурін вважає спеціальні інструкції Т.І. Тутолміна, які отримали назву «Розпорядок», були лише проявом амбіцій і бажанням надати власному урядуванню більшої ваги.

Злісним оцінкам була піддана діяльність губернатора В.С. Шереметьєва, віце-губернатора І.Т. Арсеньєва. Пафнугій Батурін неодноразово підкреслює родинні зв'язки між ними, а також іншими чиновниками, які прибували на його запрошення. Невдовзі проявились і результати таких родинних кадрових призначень. Перший віце-губернатор І.Т. Арсеньєв проводив дозвілля граючи в азартні ігри, що спричинило недостачу у губернському казначействі розміром сто тисяч рублів. Цю суму покрили позики поляків, які намагалися таким способом заручитися підтримкою високого сановника, змогли б у подальшому впливати на його рішення, але факт розкрадання державного майна приховати не вдалося. Було розпочато слідство з цього приводу¹⁰. В результаті голову казенної палати звільнили з посади.

У цілому П.С. Батурін критикує перші урядові кроки верховної влади, діяльність чиновників. Причина цього, на нашу думку, полягала у тому, що автор не зумів реалізуватися на нових посадах, не отримав бажаних за службу маєтків, а згодом взагалі був змушений залишити Волинську губернію через конфлікт із місцевою магнатською.

За правління імператорів Павла I та Олександра I шляхта зберігала значний вплив на всі сфери життя у Волинській губернії, що позначилося і на державній службі. Поляки домоглися не тільки зайняти ключові губернські посади, а й відновили виборність справників, отримали дозвіл залучати на службу осіб, які не довели шляхетного походження, сповільнити темпи декласації безземельної шляхти, у діловод-

⁸ Батурин П.С. Записки (1780-1798 гг.) // Голос минувшего. 1918. № 4-6. С. 173-210.

⁹ Батурин П.С. Записки (1780-1798 гг.) // Голос минувшего. 1918. № 7-9. С. 106-108.

¹⁰ Державний архів Житомирської області. Ф. 16. Оп. 4. Спр. 851. Арк. 2-4

стві використовувалася польська мова¹¹. У мемуарах Яна Дуклана Охотського (1766 (1768?) – 1848) цей період зображено як час відносного затишшя, а сам автор, хоч і походив із місцевої збіднілої шляхти, завдяки здібностям досяг помітного становища. Він швидко зрозумів вигоди від співпраці з новою владою, а тому після заснування губернії обіймав значні посади, серед яких виділимо земського справника¹². І хоча на той час до виборної посади навряд чи можна застосувати визначення державна служба, однак за колом повноважень він був повноправним помічником губернатора у повіті¹³. Не завжди ця посада була виборною. Зокрема, після Листопадового повстання, аби нейтралізувати її від впливу дворян, справників призначала влада¹⁴. Таким чином можна з упевненістю констатувати, що автор мав пряме відношення до державної служби.

Події Я.Д. Охотський виклав у хронологічній послідовності, кожному із запропонованих розділів дав влучний заголовок, як-от: «Нова губернія Волинська», «Вибори 1805 року», «Рік 1812», «Комбурлей» та ін.¹⁵ Шляхтич детально описав відкриття губернії, запровадження губернських органів влади, урядування волинських губернаторів першої третини XIX ст.: звідки ті прибули, чим відзначились у що стало приводом їх звільнення. Я.Д. Охотський не залишив поза увагою жодного начальника Волинської губернії аж до урядування М.Ф. Бутовт-Анджейковича. Це при тому, що спогади він писав на схилі літ у віці 76 років! Детально характеризував губернатора М.І. Комбурлея, як людину жваву, запальну, характеру мінливого, неспокійного, але зауважив інші позитивні риси, зокрема благородство. Автором було відмічено, що з його приїздом у Житомирі розпочалося світське життя. Щедрі обіди та розкішні бали магнатів у центрі особливої уваги Я. Охотського.

Серед урядовців найчастіше згадував В.К. Гіжицького, з яким мав дружні взаємини. Окремо зупинився на такій важливій події, як приїзд Олександра I, описав підготовку його зустрічі. Автор відверто пише про конфлікти між чиновниками, кулуарні домовленості з губернатором про заняття ключових посад, навіть тих, які залежали від виборів шляхти, хабарництво, наклепництво, ворожнечі на основі майнових спорів¹⁶.

На відміну від попередника, чиновник з особливих доручень Микола Іванович Мамаєв (1815-1885) побачив «іншу» Волинь – після польського Листопадового повстання 1830 р. та під час запровадження реформ Д.Г. Бібікова. Посаду обіймав спочатку за урядування О.П. Маслова, а згодом Г.С. Лошкарьова. Власні обов'язки сприймав як заходи місцевої влади для контролю за краєм, серед яких арешти місцевих магнатів, розшук контрабандистів¹⁷.

¹¹ Бовуа Д. Російська влада і польська шляхта в Україні 1793-1830 рр. (пер. З. Борисюк). Львів: Кальварія, 2007. С. 189-200.

¹² Крашевский И. Рассказы о польской старине: записки XVIII века, переписанные и изданные И. Крашевским. Санкт-Петербург. 1874. Т. 2. С. 40-41.

¹³ Земський справник займав вищу повітову адміністративно-поліцейську посаду, обирався шляхтою кожні три роки. Контролював дотримання громадської безпеки, надходження державних податків і викупних платежів. Відповідав за стан доріг, переправ, перебування військ, пожежну безпеку. Очолював земський суд з правом призупиняти його рішення.

¹⁴ Шандра В.С. Справник // Енциклопедія історії України. Т. 9. Київ: Наукова думка, 2012. С. 774-775.

¹⁵ Крашевский И. Рассказы о польской старине: записки XVIII века, переписанные и изданные И. Крашевским. Санкт-Петербург. 1874. Т. 2. С. 319.

¹⁶ Ibid. С. 89-96.

¹⁷ Мамаев Н.И. Записки // Исторический вестник. 1901. Т. 86. С. 46-72, 428-470, 864-883.

З початку розповіді про службу у Волинській губернії він із захопленням констатує, що всі обов'язки зводились до того, щоб о дев'ятій з'являтися до губернатора, доповідати про відвідувачів і зміст їх прохань. Так тривало до дванадцятої, далі – обід, після якого губернатор відправлявся в губернське правління¹⁸, а М.І. Мамаєв або був вільний решту часу, або виконував особливі доручення начальника. Згодом останніх настільки побільшало, що про розваги можна було забути. Доручення ці були небезпечними, оскільки арешти, розшуки польських шляхтичів, запідозрених у державній зраді, провокували помсту їх згорьованих родичів. Російські чиновники або зникали без сліду, або при загадкових обставинах були знайдені мертвими. Для більшої достовірності наводить приклади, підтвердження яким, як він сам запевняє, можна знайти в архівах урядових установ.

Широкого розголосу набула справа про станового пристава, який дізнався про створення забороненого товариства та їхав на затримання, але зник по дорозі. Попри значну від держави винагороду за будь-яку інформацію, ані він, ані кучер з кінною трійкою не були знайдені. Ще одна справа, яка розслідувалася владою, стосувалася пожежі в єврейській корчмі, під час якої живцем згоріли стряпчий і становий пристав, які їхали на слідство. І хоча пожежа, як вказував господар, сталася від раптового удару блискавки, сам він встиг врятувати майно, сім'ю, господарство, а чиновники не змогли вибратись. Як виявило слідство, двері їх кімнат були підперті ззовні. Тому наголошує автор: «Ложась спать не были уверены, что к утру останемся в живых, садясь за обед – что встанем не отравленными»¹⁹.

Служба ускладнювалася ще й тим, що поляки не пропускали нагоди нашкочити, зловтішались над помилками прибулих урядовців, які, як виправдовує М.І. Мамаєв, не знали місцеву специфіку. Як приклад, між Російською та Австрійською імперіями існували двосторонні договори про те, що піддані, затримані за злочини, відправляються на батьківщину і судяться за законами своєї держави. Новопризначений віце-губернатор Є.І. Корф, переведений із військового відомства, не був знайомий з такою особливістю, а тому не передав австрійській стороні спійманого на контрабанді товарів єврея, уродженця містечка Броди, а розпорядився про затримання і довго утримував його в Острозькій в'язниці²⁰. Чиновники-поляки не роз'яснили про заборону таких дій, а між тим розігрівання дипломатичної напруги могло завершитись звільненням не лише віце-губернатора, а й начальника губернії. Лише шляхом значних зусиль губернатора конфлікт вдалося залагодити.

Попри небезпеку та складність служба на Волині була вигідною. У розпорядженні губернатора знаходилось 30 тис. руб. асигнаціями для виплати винагороди чиновникам, які, на його думку, особливо відзначились. Ними розраховувалися за розгляд доносів, затриманих утікачів, особливо державних злочинців, виявлення контрабанди²¹. Такий прийом приваблювання особливо зацікавив відставних військових, які займали, переважно, поліцейські посади. М.І. Мамаєв різко відгукнувся про чиновників, вихідців з внутрішніх губерній, які переслідували мету через хабарі швидко збагатитися у цьому краї²².

¹⁸ Губернське правління – місцевий колегіальний орган влади. Важливі управлінські рішення начальник краю мав вирішувати спільно з правлінням

¹⁹ Мамаев Н.И. Записки... С. 801.

²⁰ Ibid. С. 465.

²¹ Ibid. С. 62.

²² Ibid. С. 431-432.

Значну частину «Записок» становлять розповіді про дозвілля автора. Неодружений молодик (на час виконання повноважень йому заледве виповнилося 24 роки) гостро відчував потребу у цікавому дозвіллі. Губернський Житомир не міг задовольнити культурні запити, а поширені картярські ігри не цікавили мемуариста. Найяскравішими культурними подіями були звані обіди та весілля польської шляхти, на які запрошували губернатора та його ад'ютанта. М.І. Мамаєв згадує, що губернатори на таких заходах залишалися рівно стільки, скільки потребував етикет, а от сам він затримувався надовго. Детально описано весілля у маєтку Корженевського. Російського чиновника захопило не стільки багате застілля та дороге вино, як історія роду. Все буквально дихало старовиною. У маєтку, щонайменше, дві кімнати займали старожитності: портрети предків, зброя, знамена тощо. Як пише М.І. Мамаєв, кожен освічений шляхтич знав історію роду від засновника, а портретні галереї магнатів містили картини двохсотлітньої давності²³.

М.І. Мамаєв не пропускав нагоди насолодитися історією старовинних маєтків і радо приймав запрошення поляків на екскурсію. Одного разу це ледь не коштувало йому кар'єри та життя. За ініціативи Д.Г. Бібікова йшли обшукували у справах Ш. Конарського. Відбувалося все наступним чином: у підозрюваних у зв'язках з таємним товариством проводився обшук, вилучали все приватне листування, яке прискіпливо вивчалось і всі адресати також піддавалися обшукам. Дійшло до великої чисельності осіб і зачепило коло спілкування М.І. Мамаєва. Приводом арешту останнього послужила записка, в якій він відмовляється прийти на запрошення «товариства» у зв'язку з терміновим відрядженням. Слово «товариство» було трактовано як «організація», а отже російський чиновник був запідозрений у найгіршому – зв'язках з польською таємною організацією. Справа могла мати трагічні наслідки, якби не покровительство Г.С. Лошкарьова. Врешті, М.І. Мамаєв таки був виправданий і повернувся до своїх обов'язків, однак отримав особисту рекомендацію від генерал-губернатора не заводити дружні відносини з поляками, не виправдовувати та не співчувати останнім²⁴. Невдовзі автор спогадів покинув Волинь, перевівшись на службу до Казанської губернії. І як сам згадував, служба в ній, порівняно, було легшою та спокійнішою.

Одним із найінформативніших джерел про управління Волинською губернією є спогади її начальника Миколи Петровича Синельникова (1805-1892). Автор «Записок сенатора» описав коло повноважень, детально зупинився на тих, що викликали найбільші труднощі. Найперше, на що звернув увагу новопризначений губернатор, це те, що під наглядом поліції перебувало аж 50 осіб²⁵. Вирішення справ в Овручі взагалі обурило чиновника. У камері для дворян утримували осіб за конокрадство, які вважалися як такі, що ще не довели благородного походження. Це при тому, що верховна влада створювала спеціальні комісії на місцевому та регіональному рівнях, аби пришвидшити розгляд справ про затвердження у дворянському походженні. Осіб, які до цього часу не надали доказів, мали зараховувати у податні стани.

Для управління губернією чиновник обрав дієвий стиль «бабога і пряника». Спочатку домігся поблажок дворянству – звільнив із заслання колишнього предводителя дворянства графа Ледуховського, але коли серед шляхти поширилися чутки про його наступні вибори – пригрозив арештами. У цілому, як згадує автор «Записок...»,

²³ Ibid. С. 793.

²⁴ Ibid. С. 54-56.

²⁵ Синельников Н.П. Записки сенатора // Исторический вестник. 1895. Т. 60. С. 380-397.

він не відчував труднощів під час взаємодії з польською елітою. Куди складніше було забезпечити виконання постоевої повинності, рекрутських наборів, які зросли з початком Східної (Кримської) війни.

Ставлення місцевих чиновників до населення було безтактним і грубим. Видно було, що чиновники не користувались необхідною довірою й авторитетом, задля власної вигоди зтягували діловодство. Значно потерпали після повстання від земських справників, переважно відставних військових, які вимагали за видачу документів для виїзду за кордон 5-10 руб. з кожного поляка. Та найбільш прибутковими були хабарі, які сплачували поміщики за можливість порушувати інвентарні правила. Це шкодило не лише селянству, а й авторитету верховної влади. М.П. Синельников вважав недоцільним збільшення числа поліцейських чиновників без належного їх матеріального забезпечення²⁶.

Спогади волинського губернатора є цінними для дослідження не лише історії державної служби, а й розвитку губерньського міста, в облаштуванні якого автор відіграв помітну роль. Він по праву вважається одним з найактивніших управлінців: побудував православний собор, відкрив будинок для душевнохворих на 30 місць, завершив будівництво кам'яного театру, побудував міст через річку Тетерів тощо²⁷. Це знайшло відображення у схвальних відгуках про нього. Значна частина спогадів і біографічний нарис про М.П. Синельникова вийшли після його смерті та характеризували ділові й особистісні якості²⁸.

До другої групи віднесемо спогади осіб, які не носили урядовий мундир. Вони хоча і менш інформативні, але часто з оцінкою якості державної служби. Найперше, це мемуари поляків Северина Букара (Розділ IX), абата Охотського (четверта частина «Із записок абата Охотського»), які були вперше надруковані в середині XIX ст. у Вільно за ініціативи польського громадського та культурного діяча Ю. Крашевського, а вже 1874 р. вийшли у Петербурзі²⁹. Зокрема, Северин Букар не зупиняється на конкретному губернаторові, а згадує їх побіжно, не дотримується хронології, констатує лише факти протекції при призначенні на посаду. Зокрема, аналіз діяльності губернатора М.М. Волконського обмежується тим, що він був братом улюбленця імператора Олександра I³⁰. Щодо мемуарів іншого поляка, абата Охотського, то автор описує лише генерал-губернатора Т.І. Тутолміна та губернатора В.С. Шереметьєва, з якими познайомився під час слідства про участь у повстанні 1794 р.³¹

Ще один поляк, заможний шляхтич Густав Олізар, критикував діяльність адміністрації Волинської губернії, яку очолювали губернатори-поляки. Ним конкретизуються причини та приводи суперечок між вищими чиновниками, що негативно позначилось на управлінні краєм. Дослідник його спогадів А. Копилов дає розгорнуту характеристику політичної ситуації. Губерньська адміністрація була у заручниках польських магнатів, зокрема А. Ілінського, який завдяки зв'язкам доносив у випадку найменшої незадоволеності. Прибулі російські чиновники мали догоджати місцевій

²⁶ Синельников Н.П. Записки сенатора... С. 391.

²⁷ Ibid. С. 397.

²⁸ Суворов П.П. Сенатор Н.П. Синельников (Биографический очерк) // Исторический вестник. 1894. Т. 56. № 4-6. С. 203-221; Кельш Н. Воспоминания о Н.П. Синельникове // Исторический вестник. 1893. Т. 54. С. 876-881.

²⁹ Туди ввійшли і мемуари Я.Д. Охотського, про якого згадували вище.

³⁰ Крашевський І. Рассказы о польской старине: записки XVIII века, переписанные и изданные И. Крашевским. Санкт-Петербург, 1874. Т. 2. С. 221-230.

³¹ Крашевский И. Указ. соч. С. 129-145.

шляхті, а в іншому разі могли позбутися своїх посад³².

По-військовому, небагатослівно, описав службу Сергій Григорович Волконський, учасник декабристського повстання, який командував Першою бригадою другої Уланівської дивізії у Новоград-Волинську. Він не втручався у цивільне управління, однак охарактеризував період польського губернатора та напружені взаємини між чиновниками-росіянами та чиновниками-поляками, які переходили у ворожнечу³³.

На відміну від поляків спогади чиновників інших губерній про Волинь та її управління більш стримане, позитивну оцінку отримало урядування губернатора М.І. Комбурля. Про останнього, зокрема, у своїх записках зауважував генерал-лейтенант, граф Е.І. Комаровський, який за дорученням верхньої влади відвідав Волинську губернію для закупівлі коней³⁴. Ф.Ф. Вігель у «Записках» відзначив особливі заходи цього губернатора для того, щоб утримати у покорі польську шляхту під час війни з Наполеоном³⁵.

Окремо виділимо епістолярну спадщину про державну службу у Волинській губернії. Нами проаналізовано листи надвірного радника Опитова до княгині Старожилової, опубліковані у «Київській старовині» та лист-звернення волинського губернатора М.І. Комбурля до міністра поліції, яке видав російський історик М.Ф. Дубровін 1883 р. Останній більш офіційний і стосується обґрунтування застосування жорстких мір до поляків-зрадників після війни 1812 р.³⁶ Губернатор обґрунтовував використання непопулярних заходів аби покарати прибічників Наполеона, чим викликав хвилю невдоволення³⁷.

М. Опитов, доповнюючи вищезазначені події, називає конфлікт між губернатором М.І. Комбурлем і шляхтою «Волинською революцією»³⁸. У трьох опублікованих листах він намагається виправдати честь мундиру волинського сановника, який, на його думку, став жертвою інтриг Гіжицького, Лінського, Стройновського, Ворцеля. Автор завіряє, що російському чиновнику вкрай важко нести державну службу у краї, де місцева еліта використовувала всі доступні засоби аби дискредитувати місцеву владу. М. Опитов називає прізвища відомих родин, ладних за будь-яку ціну зашкодити адмініструванню: у Житомирському повіті Охотські та Букар; Новоград-Волинському – Ольшевські та Вележинські; Острозькому – Кароль Яблоновський і Прушинські; Рівненському – Яловицькі і Стецькі; Дубинському – Ледуховські і Яновські; Кременецькому – Држевицькі та Дениско; Луцькому – Бистрий та Шимет; Володимир-Волинському – Гостинський і Ропікер; Ковельському – Чернецькі і Весоловські; Заславському – Валевські та Янишевські; Старокостянтинівському – Ржевуські і Кохановські; Овруцькому – Галецькі та Залинські тощо³⁹.

³² Копылов А. Мемуары графа Олизара // Русский вестник, 1893. Т. 227. С. 3-41.

³³ Волконский М.С. Записки Сергея Григорьевича Волконского (декабриста). Санкт-Петербург: Синодальная типография, 1901. 546 с.

³⁴ Комаровский Е. Из записок генерал-адъютанта графа Е.В. Комаровского // Русский архив. Москва, 1867. Кн. 1. С. 1276-1330.

³⁵ Вигель Ф.Ф. Записки. Москва, 2000. 327 с.

³⁶ Дубровин Н. Письма главнейших деятелей в царствование императора Александра I (с 1807-1829 год). Санкт-Петербург: Тип. АН, 1883. С. 533.

³⁷ Верховна влада підтримувала заходи сановника, однак після звинувачень у хабарництві та сенаторської ревізії Ф. Сіверса його було звільнено з посади.

³⁸ Опыттов М. Волинская революция первой четверти XIX столетия (Письма надворного советника Опыттова к графине Старожиловой) // Киевская старина. 1883. Т. 5. С. 121-144; С. 319-365; С. 774-828.

³⁹ Ibid. С. 814.

Аби ще більше підкреслити складність несення державної служби, наводить категорії населення, які завжди будуть незадоволені діями влади. Це в основному шляхта, яка втратила маєтності, ведучи розгульний спосіб життя, учасники повстань, їх родичі, колишні польські урядовці, які з різних причин втратили свої посади, а тому намагалися зашкодити новоприбулому російському урядовцю, орендарі, що довели селян за межу бідності та шукали того, на кого можна було б перекинути провину тощо. М. Опитов всіма способами доводить неблагонадійність шляхти, а сама Волинь постає краєм зрадників⁴⁰. Листи емоційні, написані з конкретною метою та відрізняються від спогадів шляхти.

Отже, висвітлення у спогадах, записках, мемуарах, листах державної служби на Волині потребує детального аналізу, співставлення між собою й іншими джерелами, оскільки йдеться про складні проблеми взаємодії влади та суспільства. Важливим є врахування політичної ситуації, оскільки умови служби у період політичних загострень були складнішими та небезпечнішими.

Найбільш інформативними є спогади волинських урядовців, які детально зупинялись на виконанні посадових і додаткових обов'язків, підкреслювали їх небезпечність, описували взаємодію з населенням. Вони, переважно, підкреслюють неблагонадійність поляків. Шляхтичі більше зупиняються на хабарництві, яке процвітало з приходом російських урядовців, невисокому їх авторитеті серед населення, а також внутрішніх чварах. У спогадах вихідців внутрішніх губерній факт хабарництва також не замовчується, а навпаки, підкреслюється, що цим служба була привабливою колишнім військовим. Описують й інші засоби стимулювання. Найменше відомостей про дозвілля. Верховна влада не втручалася у цю сферу, допоки це не зачіпало її інтересів. Якщо ж картьярство провокувало недостачу, а налагодження дружніх відносин могло розкривати державні таємниці – службовців наказували для прикладу іншим.

REFERENCES

- Baturin, P.** (1918). Zapiski (1780-1798 rr.) [Notes (1780-1798)]. *Holos minuvsheho*, 4-6, 173-210 [in Russian].
- Bondarchuk, O.** (2019) Transformatsiia idei harmoniinoho rozvytku Pravoberezhzhia v «Memuarakh moho zhyttia. Spohadakh zriloho viku» T. Bobrovskoho [Transformation of the idea of harmonious development of the Right Bank in «memoirs of my life. Recollections of the mature age» by T. Bobrovsky]. *Science and Education a New Dimension. Philology*, VII (56), 7-10. DOI: <https://doi.org/10.31174/SEND-Ph2019-190VII56-01> [in Ukrainian].
- Bovua, D.** (2007). *Rosiiska vlada i polska shliakhta v Ukraini 1793-1830 rr.* [The Russian authorities and the Polish nobility in Ukraine 1793-1830 rr.]. Lviv: Kalivariia [in Ukrainian].
- Dubrovin, N.** (1883). *Pisma glavneishikh deiatelei v tsarstvovanie imperatora Aleksandra (s 1807-1829 god)* [Letters of Principal Figures in the Reign of Emperor Aleksander I (from 1807 to 1829)]. Sankt-Peterburg [in Russian].
- Fytsyk, I.** (2014). *Memuary polskoi shliakhty yak dzherela z istorii Pravoberezhnoi Ukrainy druhoi polovyny XVIII – pershoi polovyny XIX stolittia* [Memoirs of Polish nobility as sources in history of Right-Bank Ukraine of the second half of 18th – early 19th century]. *Chornomorskyi litopys*, 10, 142-149 [in Ukrainian].
- Kelsh, N.** (1893). *Vospominaniia o N.P. Sinelnikove* [Memoirs of N.P. Sinelnikove]. *Istoricheskii vestnik*, 54, 876-881 [in Russian].
- Komarovskii, Ye.** (1867). *Iz zapisok general-adiutanta grafa E.V. Komarovskogo* [From the notes of the General-Adjutant Count Ye.V. Komarovskogo]. *Russkii arkhiv*, 1, 1276-1330 [in Russian].
- Kopylov, A.** (1893). *Memuary grafa Olizara* [Memoirs of Count Olyzer]. *Russkii vestnik*, 227, 3-41 [in Russian].

⁴⁰ Ibid. С. 808.

- Krashevskii, I** (1874). *Rasskazy o polskoi starine: zapiski XVIII veka, pereisdannyye i izdannyye I. Krashevskim* [Stories about Polish old time: notes of the 18th century, rewritten and published by I. Krashevskii]. Sankt-Peterburg [in Russian].
- Mamaev, N.** (1901). Zapiski [Notes]. *Istoricheskii vestnik*, 86, Pp. 46-72, 428-470, 864-883 [in Russian].
- Melnyk, K.** (2013). Obraz Volyni pershoi polovyny XIX st. u «Zapyskakh» M.I. Mamaeva [The image of Volyn in the first half of the 19th century in «Notes» by M.I. Mamaev]. *Naukovyi zbirnyk «Velyka Volyn»*. *Pratsi Zhytomyrskoho naukovo-kraieznavchoho tovarystva doslidnykiv Volyni*, 48, 221-226 [in Ukrainian].
- Opytov, M.** (1883). Volynskaia revoliutsyia pervoi chetverti XIX stoletia (Pisma nadvornogo sovetnika Opytova k grafine Starozhilovoi) [The Volyn revolution of the first quarter of the 19th century (Letters of the Court Councillor Opytov to Princess Starozhylova)]. *Kievskaiia starina*, 5, 121-144; 319-365; 774-828 [in Russian].
- Shandra, V.** (2012). Spravnyk [Polic officer]. In *Entsyklopediia istorii Ukrainy* (Vol. 9, pp. 774-775). Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
- Sinelnikov, N.** (1895). Zapiski senatora [Senator's notes]. *Istoricheskii vestnik*, 60, 380-397 [in Russian].
- Suvorov, P.** (1894). Senator N.P. Sinelnikov (Biograficheskii ocherk) [Senator N.P. Sinelnikov (Biographical essay)]. *Istoricheskii vestnik*, Vol. 56, No 4-6, 203-221 [in Russian].
- Vigel, F.** (2000). *Zapiski* [Notes]. Moskva [in Russian].
- Volkonskii, M.** (1901). *Zapiski Sergeya Grigorievicha Volkonskogo (Dekabrista)* [Notes of Sergei Grigorievich Volkonsky (Dekabrist)]. Sankt-Peterburg: Sinodalnaia tipografiia [in Russian].
- Yershov, V.** (2008). *Polska literatura Volyni doby romantyzmu: gheneologhiia memuarystychnosti* [Polish literature of Volhynia in the Romantic Period: genealogy of memoirs]. Zhytomyr: Polissia [in Ukrainian].

Oksana Markevych

(Zhytomyr Ivan Franko State University, Zhytomyr, Ukraine)

e-mail: oksanamarkevich@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0457-8697>

Civil Service in Volyn Province in Memories and Assessments of Contemporaries (Late 18th – First Half of the 19th Century)

Literary Memoirs (memoirs, notes), describing the civil service in Volyn Province in the late 18th – the first half of the 19th century are analyzed. The letters that were actively published in the late 19th century are studied separately. The influence of the political situation on the service, powers, and tasks of the officials, their material support, and interaction with the local population is determined. The issue of leisure and cultural needs of Volyn Province officials, influencing the performing of official duties, is partially ascertained.

The first group of memoirs includes memoirs of Volyn administrative staff members telling about their own service and the problems they personally faced (P. Baturin, M. Mamaev, Yan Okhotskyi, and Volyn Governor M. Sinelnikov). They described the professional duties and the complexity of additional tasks, relations with the local gentry, bribery of retired military officers who came to Volyn for quick enrichment. The correlation between the political situation and public service is traced. According to the authors themselves, the most difficult situation was during the periods of political aggravation, in particular during the war with Napoleon, after the November Uprising and during searches in the case of Sh. Konarskyi, while M.P. Sinelnikov no longer felt gentry's resistance. Thanks to prudent governing measures, he, on the contrary, managed to establish cooperation, so in general, he assessed the service as relatively calm.

Another group includes memoirs of people not connected with the governing in Volyn region. Contemporaries of those events did not miss the activities of the leadership of the region, describing the style of their rule, competence. Their assessment was not always impartial, especially concerning the gentry. Although less informative, they give a subjective description of both individual officials and state administration as a whole. Very often, the low authority of

the arrived Russian government official with the local population, his rude behavior is shown.

The issues of leisure and cultural inquiries of employees are the least represented. Zhytomyr is described as a city of officials, extremely poor in the sphere of entertainment. The great events were festive dinners and balls with gambling, weddings of magnates, where only the highest provincial leadership was invited. The supreme power had only to control that such events did not affect the reputation and impartiality of the officials in the performing of the civil service.

Keywords: civil service, Volyn Province, officials, gentry, memoirs

Надійшла до редакції / Received: 30.03.2020

Схвалено до друку / Accepted: 01.06.2020